

BARNEARBEID

Ressurshefte for undervisning
Norsk hermetikkmuseum

MUST

MUSEUM STAVANGER

NORSK
HERMETIKKMUSEUM

«Stavanger var kjent for sin imponerende hermetikkindustri og litt mindre kjent for barnearbeidet der»
(Holmedal, A. 1990)

Ressurshefte for undervisning på Norsk hermetikkmuseum.

Stavanger, 2010.

Revidert 2019, 2020

Redigert av: Ingrid Lise Tjemsland, Norsk hermetikkmuseum

Forsidebilde:

Arbeidere ved Concord Canning Co., ca. 1910-1920.

Fotograf: ukjent. Stavanger byarkiv

Barnearbeid har alltid eksistert i alle samfunn, og oftest der nøden var størst.

I dag finnes over 200 millioner barnearbeidere, og de fleste finnes i Asia. Mange barn blir utnyttet og tvunget til å arbeide. De får lite eller ikke noe betalt for det de gjør, men familiene er avhengige av barnas inntekt.

På Norsk hermetikkmuseum forteller vi om hvordan forholdene i Stavanger var for barn for over hundre år siden, da hermetikkindustrien blomstret.

Museet som åpnet i 1982 har nærmest vært obligatorisk å besøke for skolebarn og ungdom fra stavangerskolene. Det fremste målet med formidlingen av utstillingene har vært, og skal fortsatt være, å gi de besøkende et innblikk i Stavangers hermetikkhistorie i en autentisk fabrikk. Den gamle fabrikk formidler arbeiderhistorie, sosialhistorie og ikke minst, næringshistorie.

Barnekulturen knyttet til hermetikkindustrien og dens sidenæringer har vært formidlet på Hermetikkmuseet gjennom kulturminnet iddis og mablis, som var kjære leker for barn i Stavanger.

Mindre plass har barna som arbeidet i fabrikkene fått i fortellingen om hermetikkindustriens fremvekst i byen. Her har vi samlet viktig bakgrunnsmateriale for skolen. Dette kan brukes til forberedelse eller til etterarbeid i emnet Barnearbeid.

Hvilken betydning fikk Fabrikktilsynsloven og forarbeidet til denne loven for barnearbeidere i Norge? Ved å knytte det lokale til det globale kan vi sette den historiske utviklingen i perspektiv.

Norsk hermetikkmuseum

Norsk hermetikkmuseum (NHM) er et nasjonalt og regionalt industrimuseum som formidler industri- og hermetikkhistorie. Industrien var fra omlag 1890 og frem til ca. 1960, byens viktigste næring.

Hermetikkmuseet har siden oppstarten i 1982 hatt ansvar for å samle inn, forske på og formidle industrihistorie med tilknytning til regionen til et lokalt, regionalt og nasjonalt publikum, men også på internasjonalt nivå.

Museets samlinger omfatter gjenstander, flere bedriftsarkiv, fotoarkiv, iddisarkiv, patentarkiv og et avisarkiv med tilknytning til hermetikkindustrien.

Når skoler og barnehager besøker Norsk hermetikkmuseum

Elevene som besøker oss får kle seg ut som hermetikkarbeidersker og hermetikkarbeidere, stemple inn på stemplingsuret som ekte arbeidere og være aktive deltakere under omvisning. De får spille rollespill og høre om hvordan det var å jobbe i gamle dager på en hermetikkfabrikk. De får se film, lukte, smake og legge fisk i boks, høre om iddisar og kanskje spille mablis. Noen ganger får vi også tid til å brette pillefygertar av ekte iddisar.

Tid: 1,5 time

Bestill besøk 452 36 549 / 51 84 27 00

E-post: post@museumstavanger.no

Stemplingsur fra 1900, fra
Textilmuseum Bocholt i
Tyskland.

Stemplingskort fra Stavanger
Preserving

«Ulovleg barnearbeid i Stavanger»

Ulovleg barnearbeid ser ut til å ha vore et problem for hermetikkfabrikkane. Heile byen visste om det, og mange, fabrikkeigarar, funksjonerar, arbeidrarar og truleg inspektøranefra Fabrikktilsynet, må ha sett gjennom fingrane på det. Når inspeksjonen kom, gøymde borna seg som rypeungar i lyngen, men av og til blei dei oppskrivne og rapporterte.

Om ein trur og går med på at Fabrikktilsynet mest aldri såg born under 15 år i Stavanger Preserving, så ber underskrifta til J. Andersen i fabrikkens barneprotokoll for 1902 bod om at 34 ulovlege barnearbeidarar passerte utan reaksjonar. Same året er 16 born i alderen 9-11 år noterte i forsikringsprotokollen.

Barnearbeid i hermetikkindustrien hadde eit omfang som er vanskeleg å talfeste nøyaktig. Bøkene viser at det ikkje alltid er om å gjere å få med alle data. Når brislingesesongen var på det travlaste, galdt det mest å få arbeidet gjort, og då var det nok ikkje så nøye med formalitetane.

(A. Holmedal, 1990)

Arbeidere i arbeid ved Stavanger Preserving. Foto: Statsarkivet I Stavanger
SAS1981-05-050

«Med større økonomiske enheter og konsentrasjon av mange arbeidstakere på et lite område, ble det nødvendig med mer detaljerte regler om arbeidstakernes stilling»

Allerede lagtingslovene fra tidlig middelalder fastsatte bl.a. at arbeidstakeren kunne ligge syk et visst antall dager uten at husbonden fikk rett til å redusere godtgjørelsen. Bestemmelsen i sjømannsloven av 1977 om at en sjømann har rett til å fratre når det er inntruffet omstendigheter som gjør dette til en velferdssak for ham, og det kan skaffes en annen kvalifisert mann i hans sted, var allerede lovfestet ved Magnus Lagabøtes bylov fra 1276.

Sjøloven av 1561 påla skipsføreren å sørge for syke eller skadede sjøfolk og sikret sjøfolkenes krav på hyre, og Bergverksloven av 1683 fastsatte bestemmelser om sykelønn og legehjelp for skadede bergmenn. Denne loven forbød også at arbeiderne ble betalt med varer, hvor arbeidsgiveren hadde kontroll med prisene («truck-systemet»), og loven etablerte også et offentlig organ (Bergamtet) som bl.a. skulle bistå arbeiderne med å få sine rettigheter. Håndverkernes stilling var i denne før-industrielle tid av vesentlig betydning.

I 1682 ble det fastsatt regler som bl.a. regulerte oppsigelsesfrister, krav på attest og lærlingkontrakter regler som i det vesentligste ble stående frem til 1839. For tjenestefolk på landet ble imidlertid rettsstillingen svekket ved lovgivning av 1619. Disse mistet sine gamle rettigheter under sykdom, og forlot tyendet sin tjeneste i utide, hadde vedkommende forbrutt sin lønn for ett år. Mønsteret fra 1600-tallets lovgivning ble stående frem til midten og slutten av 1800-tallet, men det skjedde en betydelig utvikling i denne periode av arbeidstakernes rettsstilling, særlig for sjømenn, bergmenn og tjenestefolk i byene; i mindre grad for tjenestefolk på landet.

Fattiglovene av 1845 fastsatte bl.a. plikt for arbeidsgiver til å sørge for tjenestefolks forsørgelse under sykdom inntil fire uker, og statskassen ble pålagt å sørge for utgiftene ved hjemsendelse av syke sjøfolk. Industrialismens gjennombrudd, i Norge i annen halvdel av 1800-tallet, medførte et brudd med den tidligere håndverkslovgivning og de sosiale bånd som arbeidsforholdet tidligere etablerte mellom arbeidsgiver og ansatte. Den daværende lovgivning omfattet ikke fabrikkdrift, og arbeiderne i de nye fabrikker hadde derfor en meget svak rettsstilling og vanskelige kår. Gjennomgående var likevel fabrikkarbeidernes kår bedre enn de husmannskår som de fleste arbeidere kom fra. Også i andre vesteuropeiske land og tidligere enn hos oss medførte industrialismens gjennombrudd et brudd med de tidligere etablerte samfunnsforhold.

SnI.no

I 1870-årene ble
det i Norge
diskutert om en
skulle regulere
barnearbeidet,
mens en på 1890-
tallet var opptatt
av å ha lover som
vernet barna

Fabrikeier eller Anden Arbeidsgiver maa, inden
han tager i Arbeide noget Barn mellem 6,5 og 15
Aar, undersøge om det er Elev af Folkeskolen, og i
saafald afkreve det en Bevidnelse, der utviser
dets Undervisningstid.

(Lov om Folkeskolen i Kjøbstederne, 1899)

Forarbeidet til Fabriktilsynsloven

Oth. Prp. No. 15.

(1883.)

Angaaende Udfærdigelse af Lov om Børns Anvendelse til Fabrikarbeide m. B.

Indre-Departementets underdanigste Indstilling af 12te Februar 1883,
der ved Kongelig Resolution af samme Dato naadigst er bifaldt.
(Foredraget af Statsraad Jensen).

Under Forberedelsen af det for Storthingene i 1879 og 1880 fremsatte Forslag til Lov om Almuskolevæsenet i Kjøbstæderne (Stth. Forh. for 1879, Bind 3, Oth. Prp. No. 9 og Stth. Forh. for 1880, Bind 3, Oth. Prp. No. 1) blev Kirke-departementets Opmærksomhed ved de i denne Anledning indbøttede Oplysninger henledet paa, at Børn fornemmelig i skolepligtig Alder ikke hielden anvendes til Fabrik- og andet industrielt Arbejde paa en baade for deres Helbred skadelig og for en frugtbar Skolefagning hinderlig Maade.

De fremkomne Oplysninger vare af den Natur, at nævnte Departement ikke fandt det forsvareligt at udblade at foranledige denne Sag i sin Helhed omhyggeligt undersøgt og i Tilfælde gjort til Gjenstand for en Lovproposition, hvorved Børn og unge Mennesker kunde i nævnte Henseende sikres en Beskyttelse, som de hidtil hos os have faaet, men som de i andre Lande allerede længe

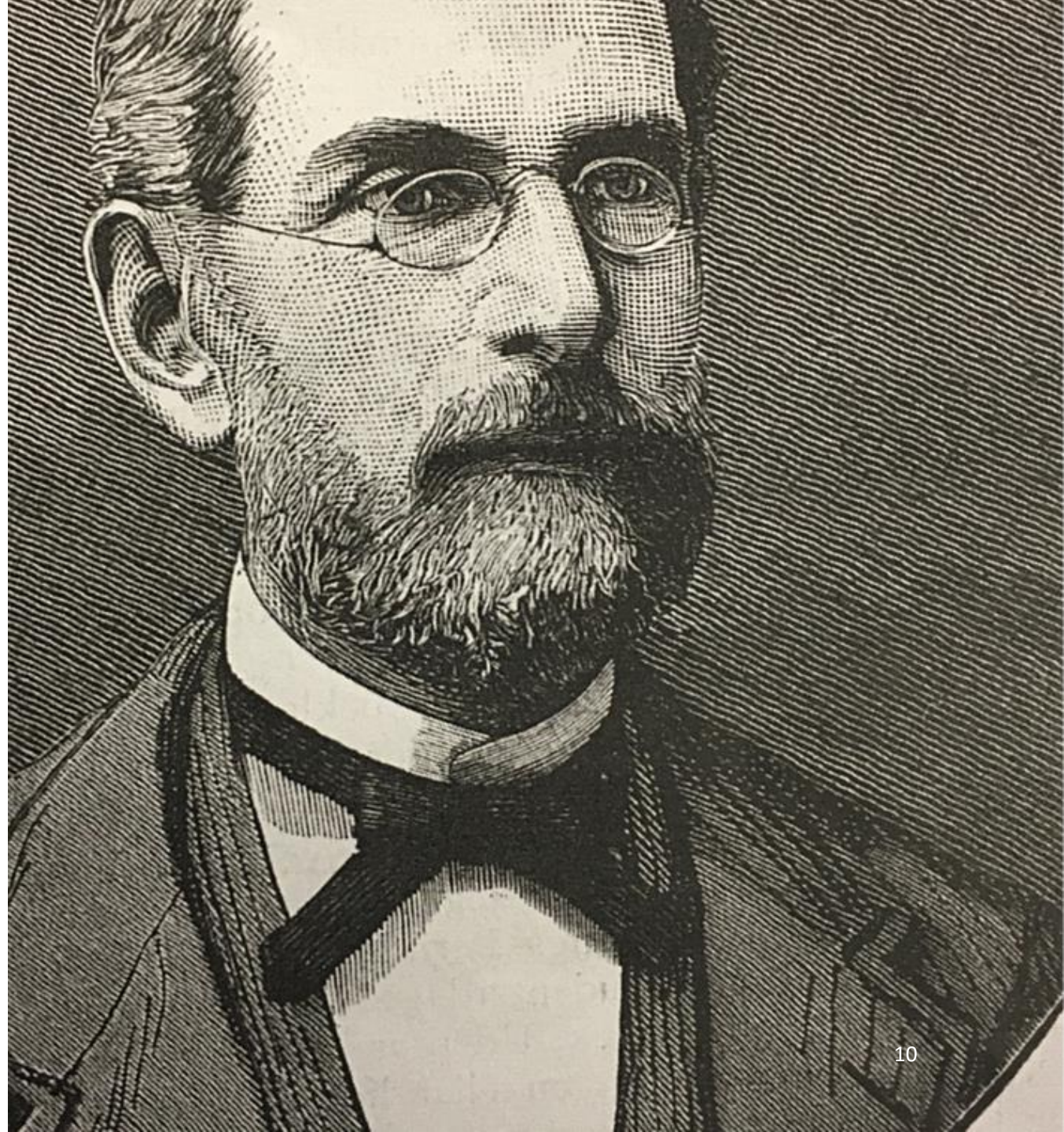
have nydt. Denne Materie faar i saa nær Forbin-delse med Ordningen af Byernes Almuskolevæsen, at det, — som berørt i det i 1879 angaaende sidstnævnte Anliggende fremsatte Lovforslag — allerede af Hensyn hertil anfaaes nødvendigt, at den blev gjort til Gjenstand for en nærmere Under-søgelse og Bearbejdelse.

For paa den hensigtsmæssigste Maade at fremme Forberedelsen af denne Sag, der hos os tidligere havde været saa godt som ubearbejdet, fandt Kirkedepartementet det rigtigst at anbetros den til Sekretær ved det statistiske Centralbureau J. N. Mohn, i hvis Arbejder paa lignende Felter man fandt betryggende Garanti for en sagkyndig Behandling af Emnet. Ved Skrivelse af 14de Oktober 1875 anmodede derfor nævnte Departe-ment Sekretær Mohn om at overtage Sagens Forberedelse. Denne afgav derefter i November 1877 en foreløbig Indstilling angaaende Sagen

Jacob Neuman Mohn gjorde forarbeidet til Fabrikktilsynsloven

J. N. Mohn (på foto), som var ansatt ved «Det statistiske Kontor» - det som i dag er Statistisk sentralbyrå, gjorde studier av barnearbeid på 1870-årene og fant ut at Norge benyttet barn i industrien i større omfang enn både Sverige, England og USA.

(Faksimile fra fremsiden av Ny illustrert Tidende, Kristiania, 5. Marts 1882)

J.N. Mohn jobbet med
lovforslaget på slutten
av 1870-årene, men
loven ble ikke
vedtatt før i 1892, og
da i en litt annen form
enn det forslaget til
Mohn hadde
hatt.

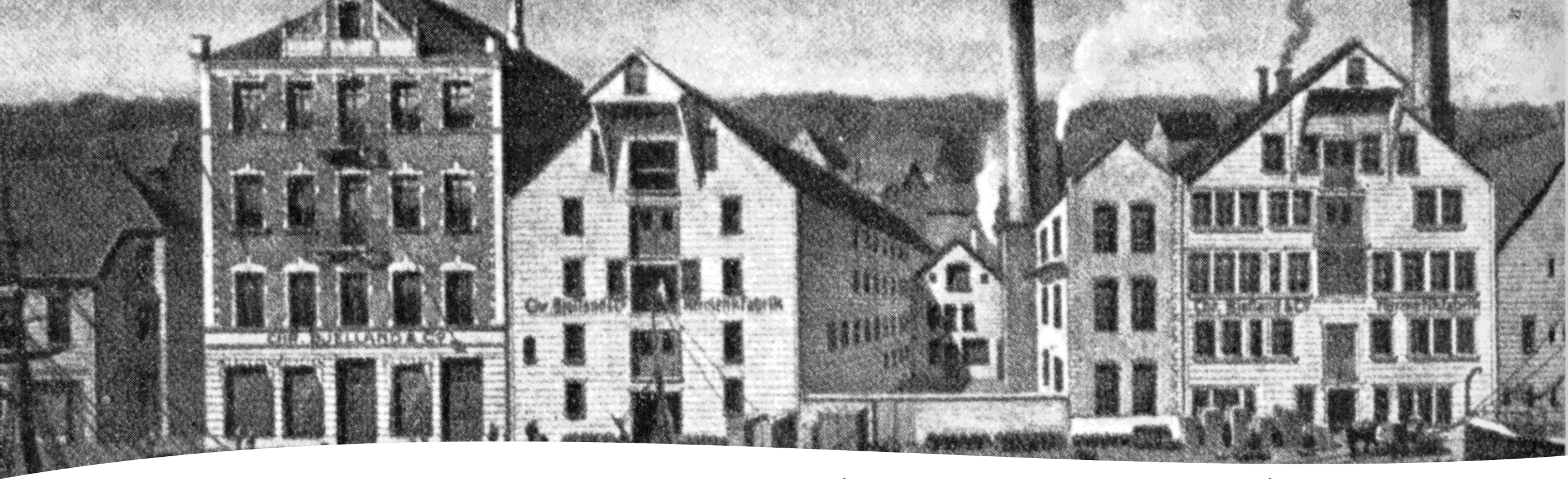
Barn måtte være 12 år for å jobbe i industrien, og barn mellom 12 og 14 år fikk lov til å arbeide inntil 6 timer per dag. Det ble forbudt å ansette barn under 18 år til nattarbeid. Dagens lovverk, Arbeidsmiljøloven, har et eget kapittel om arbeid av barn og ungdom. § 11-1 sier at barn som er under 15 år eller er skolepliktige, ikke skal utføre arbeid som går inn under loven, unntatt kulturelt eller liknende arbeid og lett arbeid og barnet er fylt 13 år, og arbeid som er en del av barnets skolegang eller det dreier seg om praktisk yrkesorientering som er godkjent av skolemyndighetene, og barnet har fylt 14 år. § 11-2 sier at arbeidstida ikke skal gå utover skolegangen og regulerer hvor mange timer i døgnet og uken barn under 18 kan jobbe avhengig av om det er undervisningsdager eller skolefri

http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/artikler/art-2000-09-13-01.html

Barnearbeid i industrien

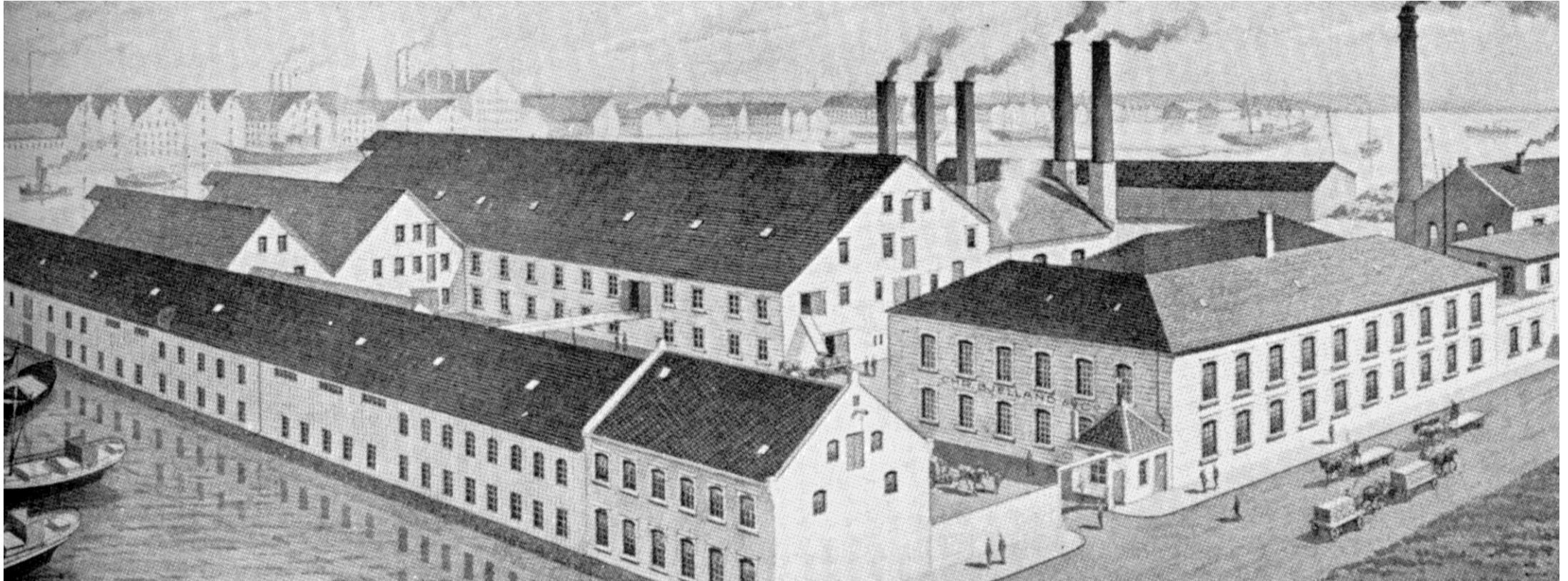
Fra midten av 1800-tallet var det vanlig at barn hadde lønnet arbeid for å spe på inntekten til foreldrene. Dette var gjerne i industri, på sagbruket, som visergutter eller på fiskebåter. Barn var mest brukt i tobakksindustrien og ved fyrstikkfabrikkene. Mohn fant ut at ved utgangen av 1875 var 43 % av alle arbeidere i tobakksindustrien barn. Vi vet også at det var barn under 10 år som jobbet i fabrikkene, men svært mange var mellom 10 og 12 år. De jobbet lange dager, og mange hadde også nattarbeid. Lovgivning i England og Frankrike var tidlig ute med å innføre restriksjoner på barnearbeid gjennom lovgivning. Likevel er kanskje ikke disse lovene noe vi ser på som umiddelbare restriksjoner. England innførte i 1838 8-timersdagen for barn fra 9-13 år og 12-timersdagen for barn fra 13-18. Frankrike innførte en liknende lov like etter. Mohn tok til orde for at det burde være slik lovgivning i Norge også, og ble i 1875 bedt om å utarbeide et lovutkast. Den eneste lovgivningen på området på dette tidspunkt, var loven om allmueskolene på landet fra 1860 hvor det het at arbeidsgiverne ikke måtte benytte barn til arbeid så de "hindres fra at erholde den fornødne Undervisning»

J.N. Mohn gikk grundig til verks i arbeidet med lovutkastet og forhørte seg både med skoler og arbeidsgivere i industrien for å finne ut mest mulig om barnas kår. Etter å ha diskutert ulemper og fordeler for både industrien, foreldrene og barna, kom han til at det var både positive og negative sider ved sysselsetting av barn i industrien. Barna var billig arbeidskraft og hjalp familien med sin lønn. I fabrikkene kunne de venne seg til orden og disiplin, men det kunne også være en fare for at de kunne bli "fordærvet" av det dårlige språket til fabrikkarbeiderne. Mohn mente også at det var en fare for at barna oppnådde en altfor tidlig selvstendighetsfølelse. Mohn konkluderte med at det ikke var tida for å avskaffe barnearbeid, men han fant flere områder hvor det var viktig med innskrenkninger. Mohn foreslo å forby bruk av barn under 12 år til fabrikkarbeid. I tillegg skulle barn under 15 år ikke arbeide mer enn 6,5 timer i døgnet, og nattarbeid ble forbudt.

Arbeidsmiljøloven § 11-1. Forbud mot barnearbeid

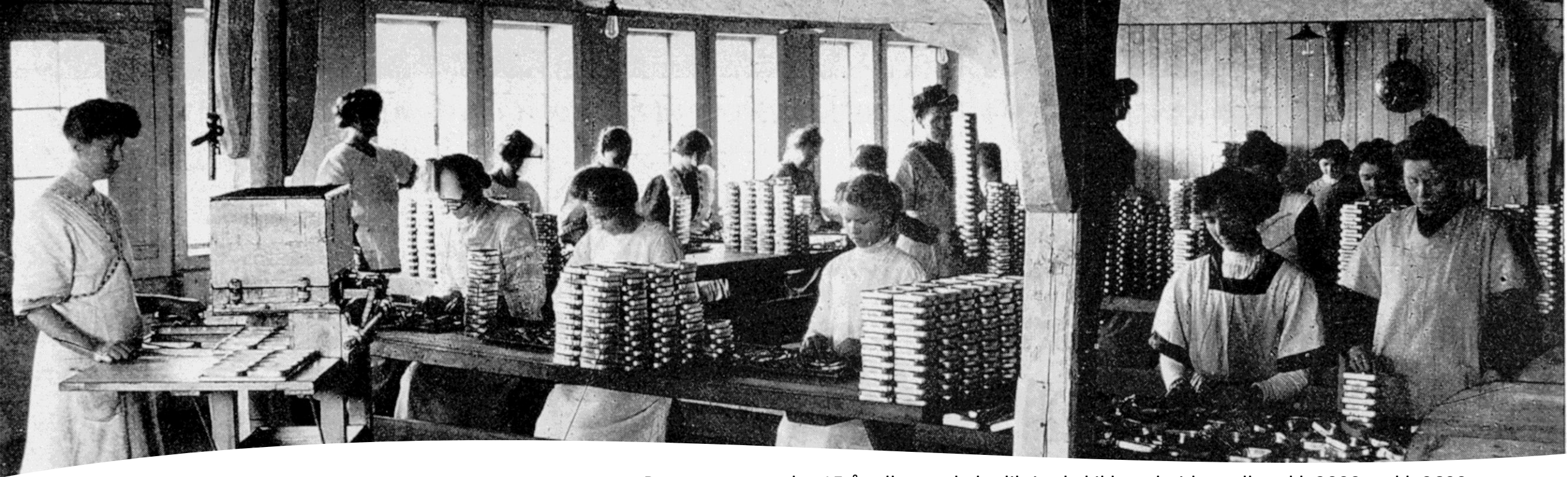
- Barn som er under 15 år eller skolepliktige skal ikke utføre arbeid som går inn under denne lov unntatt
 - kulturelt eller lignende arbeid,
 - lett arbeid og barnet har fylt 13 år,
 - arbeid som ledd i barnets skolegang eller i praktisk yrkesorientering som er godkjent av skolemyndighetene og barnet har fylt 14 år.
- Departementet kan i forskrift gi nærmere bestemmelser om hva slags arbeid som skal være tillatt etter første ledd. Det kan fastsettes nærmere vilkår for slikt arbeid.
- Personer under 18 år må ikke utføre arbeid som kan være til skade for deres sikkerhet, helse, utvikling eller skolegang. Departementet kan i forskrift bestemme hva slags arbeid som er omfattet av dette forbudet og om listeføring av arbeidstakere under 18 år.

Arbeidsmiljøloven

§ 11-2.Arbeidstid

- Arbeidstiden for personer under 18 år skal legges slik at den ikke hindrer skolegang, eller hindrer dem i å dra nytte av undervisningen.
- For barn som er under 15 år eller er skolepliktig skal arbeidstiden ikke overstige:
 - 2 timer i døgnet på dager med undervisning og 12 timer i uken i uker med undervisning,
 - 7 timer i døgnet på undervisningsfrie dager og 35 timer i undervisningsfrie uker,
 - 8 timer i døgnet og 40 timer i uken for samlet arbeids- og skoletid der arbeidet er ledd i en ordning med vekslende teoretisk og praktisk utdanning.
- For ungdom mellom 15 og 18 år som ikke er skolepliktig, skal arbeidstiden ikke overstige 8 timer i døgnet og 40 timer i uken.
- Ved ansettelse hos flere arbeidsgivere skal arbeidstiden beregnes samlet. Arbeidsgiver plikter å skaffe seg kjennskap til arbeidstiden hos eventuelle andre arbeidsgivere.
- Departementet kan i forskrift fastsette unntak fra
 - andre ledd bokstav a for kulturelt eller lignende arbeid, og
 - andre ledd bokstav c og tredje ledd, dersom særlige grunner foreligger.
- Forskrift etter dette ledd kan inneholde vilkår.

Arbeidsmiljøloven § 11-3. Forbud mot nattarbeid

- Barn som er under 15 år eller er skolepliktig skal ikke arbeide mellom kl. 2000 og kl. 0600.
- Ungdom mellom 15 og 18 år som ikke er skolepliktig skal ha en arbeidsfri periode på minst 8 timer som omfatter tiden mellom kl. 2300 og kl. 0600. Arbeid mellom kl. 2100 og kl. 2300 er nattarbeid og er ikke tillatt med mindre arbeidets art gjør det nødvendig eller det foreligger et særlig og tidsavgrenset behov for nattarbeid.
- Andre ledd gjelder ikke for arbeid som på grunn av naturhendelser, ulykke eller andre uforutsette begivenheter må foretas for å avverge fare for eller skade på liv eller eiendom, og det er strengt nødvendig å nytte vedkommende ungdom i arbeidet. Ungdom som tar del i dette arbeidet skal ha en etterfølgende kompenserende hvileperiode.
- Departementet kan i forskrift bestemme at den arbeidsfrie perioden kan være kortere for visse typer arbeid, og fastsette nærmere regler om dette, herunder vilkår.

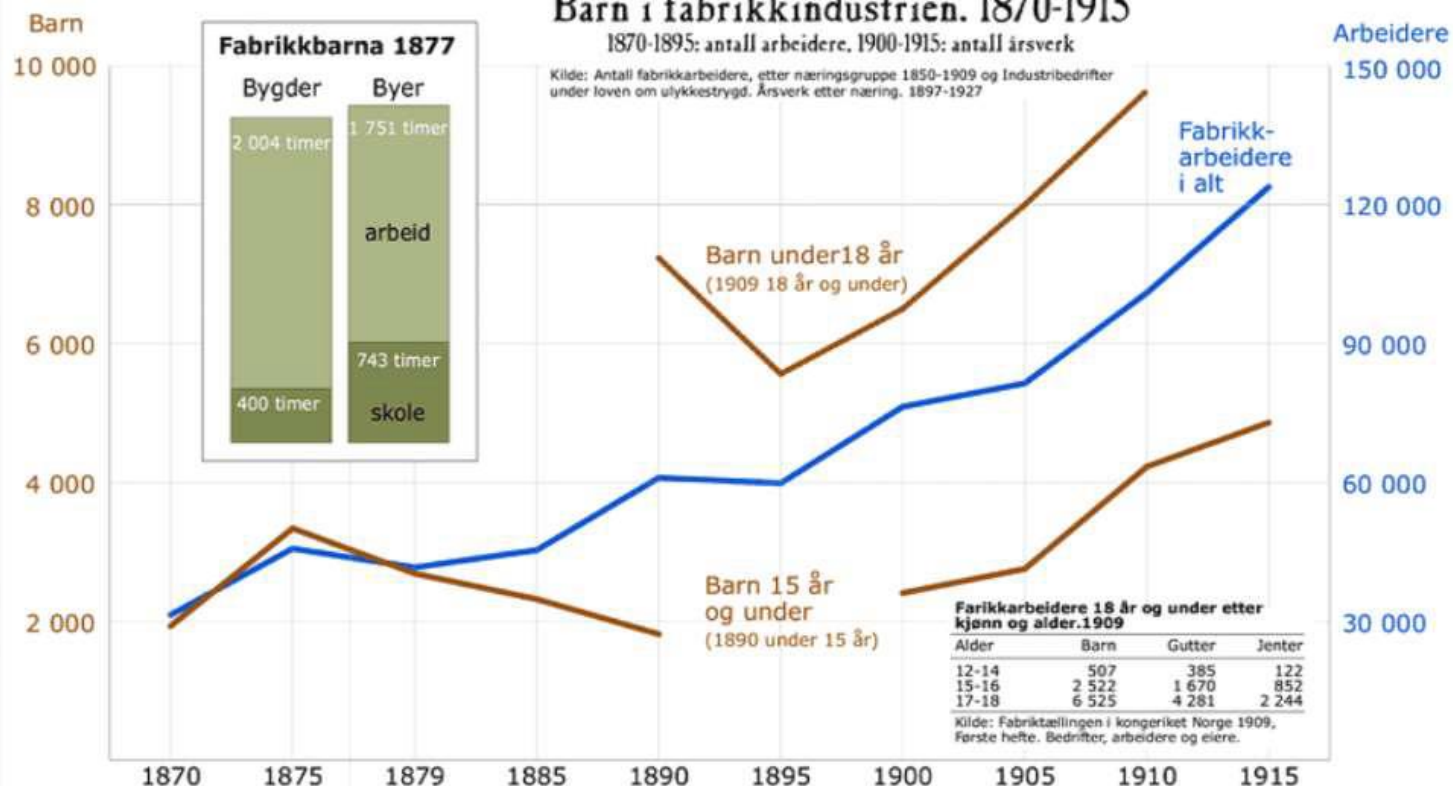
Undersøkelse av fabrikkbarns årlige arbeidstid og skoletid i 1877. Skjema ble sendt til 300 av de 424 fabrikker som ansatte barn. Det kom svar fra 180 bedrifter, 100 på landet og 80 i byene, som i alt omfattet 13 439 arbeidere og 2 207 barn. "Undersøkelsens repræsentative Karakter" ble ansett som "fyldestgjørende for Øiemedet." Arbeidstiden omfatter ikke hviletiden, og gjelder for en driftstid per år på 47 uker i byene og 38 uker på landet. Holdes teglverkene og sagbrukene utenfor ble den årlige driftstid i gjennomsnitt 50 uker i byene og 46 uker på landet.

Av 180 bedrifter som deltok i undersøkelsen begynte 149 klokka 0600 eller tidligere om morgenen, 119 sluttet klokka 7 eller seinere om kvelden. "Det sædvanlige er, at der gives 3 Hviletider om dagen, nemlig en om Formiddagen (Frokosthvii), en ved Middagstider og en om Eftermiddagen (Eftasverd). Formiddags- og Eftermiddags-hvilen tilbringes næsten altid paa eller ved Arbejdsstedet, og med Middagshvilen er det samme temmelig almindeligt. Sammenlægger man Arbeids- og Hviletider, kan (...) den hele Tidslængde, hvori Fabrikerne holde Arbejderne og særskilt de Unge i sin umiddelbare Nærhed (...) sættes til 12 1/2 Time (...)."

Barn i fabrikkindustrien. 1870-1915

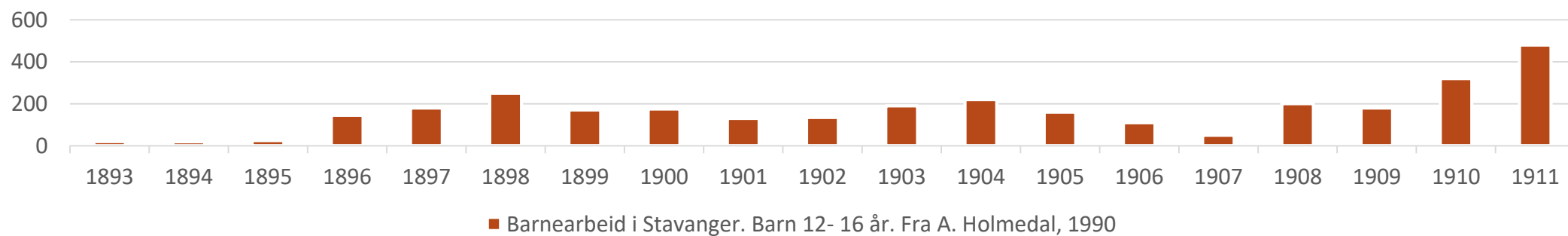
1870-1895: antall arbeidere, 1900-1915: antall årsverk

Kilde: Antall fabrikkarbeidere, etter næringsgruppe 1850-1909 og Industribedrifter under loven om ulykkestrygd. Årsverk etter næring, 1897-1927

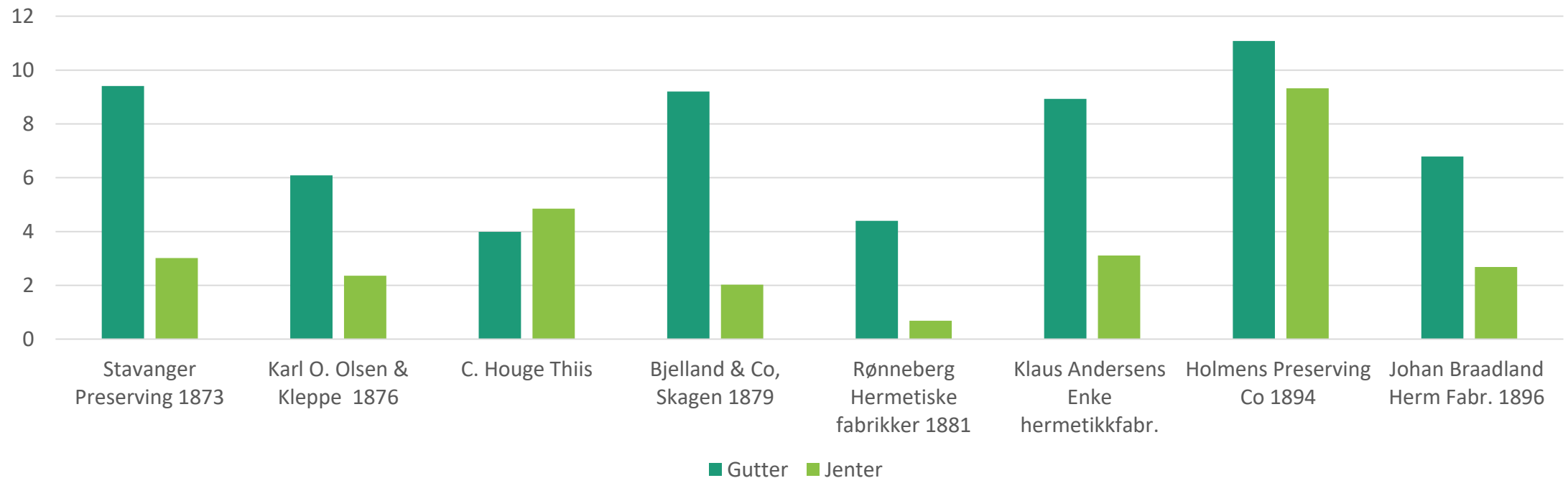
Norge:
Barn i
fabrikkindustrien
1870- 1915

Barnearbeid i Stavanger. Barn 12- 16 år.

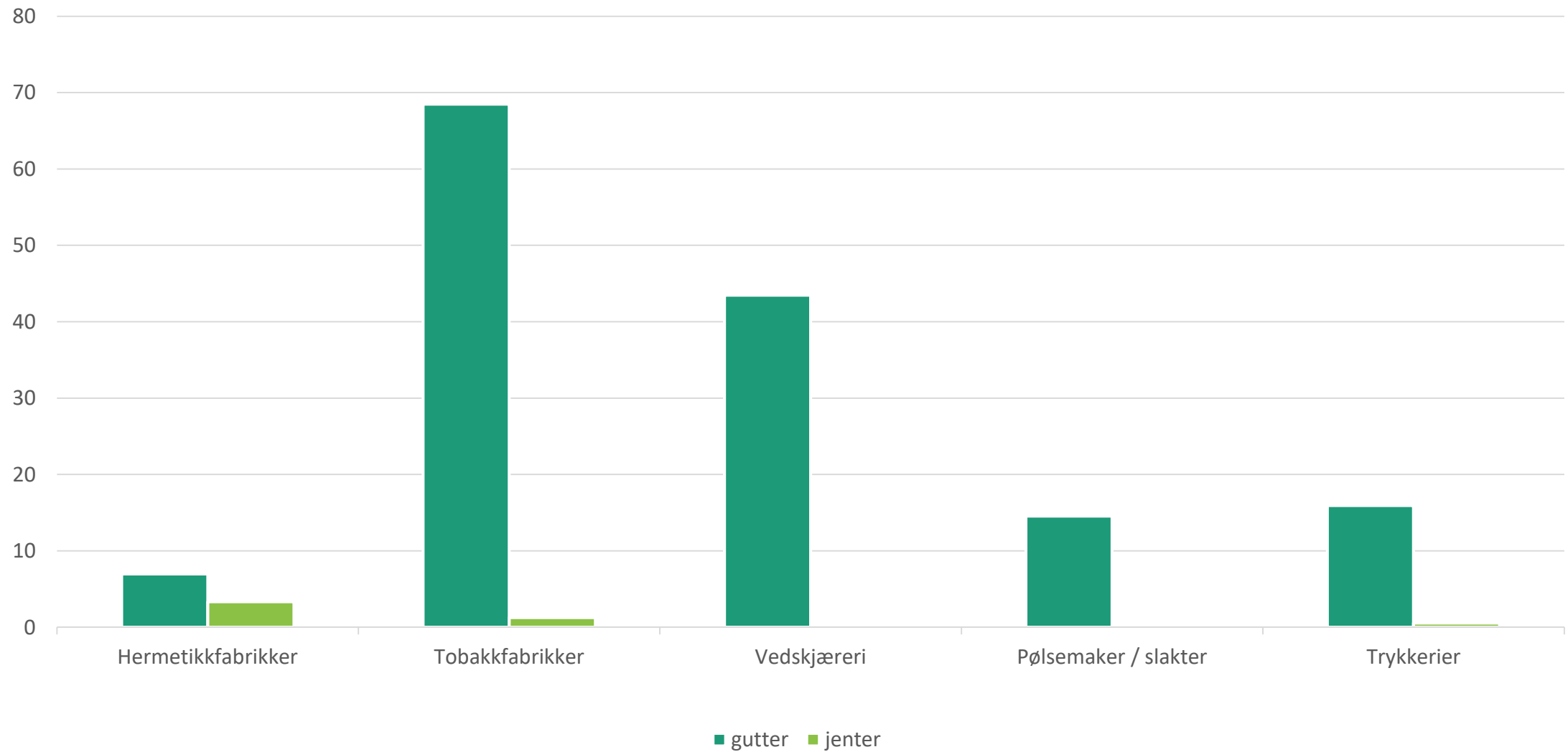
Barnearbeid i noen fabrikker 1893- 1910

Prosentvis fordeling av arbeidsstokken i de stavangerbedriftene der barnearbeid var mest vanlig fra loven om tilsyn i fabrikker tok til å gjelde i 1893 og frem til 1910.

(Utdrag av vedlegg 3 i A, Holmedal, 1990)

Barnearbeid i fabrikker i Stavanger 1893- 1910

Internasjonalt er
barnearbeid
forbudt og
nærmere regulert
gjennom
forskjellige
konvensjoner

Særlig viktig er barnkonvensjonen (FN sin konvensjon om barnets rettigheter av 20. november 1989) som siden 2003 inngår som en del av den norske menneskerettslov, og som blant annet fastsetter at barn har rett til hvile og fritid og skal være beskyttet mot farlig og skadelig arbeid, og at deres arbeidstid og arbeidsforhold skal være passende regulert (art. 31-32). Videre å merke seg er EU sine direktiver om helse og sikkerhet på arbeidsplassen. Det må også nevnes at ILO tidlig satte barnearbeid på sin dagsorden, og en rekke ILO- konvensjoner fastsetter minstealder for forskjellig arbeid, og fastsetter minstealder for forskjellig arbeid, og fastsetter nærmere regler for nattarbeid, helseundersøkelse mellom annet. Allerede ILO-konvensjonen nr. 5 fra 1919 satte forbud mot at barn under 14 år kunne utføre arbeid i industrien.

Arbeid var opplæring i vid forstand

I det tradisjonelle arbeidslivet bidro barn økonomisk, men i arbeidet ble barna også formet sosialt og kulturelt. Arbeid var opplæring i vid forstand. Barndommen var en arbeidsbarndom. (..) I arbeidslivet gjaldt det en tradisjon som var knyttet til arbeidsekstensive produksjonsmåter, og der det gjaldt å samle «alle mann (og kvinner og barn) til pumpene. Det var bruk for all arbeidskraft.

Arbeidslivet var åpent og med mange luker og flaskehalser. Derfor var det bruk for barna fordi de var mer fleksible enn voksne. Barnearbeid var en selvfølge, og bel ikke oppfattet som plikt. Selv om barna kunne utsettes for skader og ulykker, var arbeidet mer regulert enn i vanlig lønnsarbeid, og det var bedre betalt. Penger gav makt, den gang som nå. Det var særlig gutter som tok del i pengemakten.

Fra «Barnearbeid- plikt eller privilegium» Ellen Schrumpf
1997:224

Stemmer forteller

«Han budde i Badehusgt. 12. Dei første pengane tente han ved å gå erend. I 8-9 årsalderen var han med på brislingsalting saman med andre gutar og jenter. Dei drog hovudet av brislingen og la han i tønner. Arbeidstida var fra kl 07.00 til kl 19.00 3-4 dagar. Han tente 3-4 kroner på jobben og brukte 80 øre til munnspeil. Resten fikk mora. Fra 10-11 års alderen spikra han kassar på ein kassafabrikk. Der arbeidde han frå kl. 06.00 til kl. 18.00 når han ikkje gjekk på skulen. Elles var det ettermiddagsarbeid. Han var ikkje tilsett på fabrikk, men hjelpa faren med akkordarbeid Fra mandag 15. mai 1899 var Gundersen i arbeid som skibsbygger ved Stavanger Støberi & Dok med 10 øre timen som lønn. Datoen minnest han truleg fordi arbeidsformannen ikkje likte at han tok fri 17. mai etter berre 2 dagar i arbeid. Alle dei andre arbeidde. «

(Fra A. Holmedal, 1990)

Leif født 1907

Fyrst tredde eg, seinare falsa eg og så blei eg formann

Me ungane heldt oss mykje rundt fabrikkene. Når dei var i vande for folk, kom dei ut og ropte på oss. Eg var vel ikkje meir enn tolv år fyrste gongen eg arbeidde der. Veit aldri om eg fekk noko betaling for det. Når arbeidstilsynet var i kjømda jaga dei oss på dør, og me sprang og gøy mde oss.

Eg begynte fast på hermetikkfabrikken då eg var konfirmert. Dersom det ikkje var arbeid der, var eg med på sildoljefabrikken. Når me ikkje hadde jobb på fabrikkane, var det kanskje noko på gardane. Likevel blei det mykje lediggang.

(Fra Vaage, Sild i boks)

Håkon Asbjørnsen
fødd 17. juni,
1897 i Stavanger

Var nr 2 i ein syskjeflokk på 10. Frå han var 10 år gjekk han erend for slakter Hansen i Pedersgt. Om ettermiddagene og på fridagar bar han eit beretrau pølser rundt til kunder over heile byen. 12 år gammal fekk han arbeid hjå snekker Helgøy i Pedersgt. På handkjerre frakta han møbler rundt i byen, og det var en tung jobb i bratte bakkar. 2 år seinare flytte han til slaktar Idsøe, der han frakta varer med to islandshestar. Mora hadde heile tida fått pengane han tente, og dei blei m. a. brukte til å kjøpa ein blå konfirmasjonsdress og ein

Dora
født 1902

Det var et godt samarbeid, alle var med og dro lasset. Alle følte ansvar. Jeg jobbet i sesongen som trederske i Haugesundsgaden sammen med 14-16 andre skoleunger. Noen ganger møtte vi opp utenfor fabrikken for å vente å se om det var jobb. Vi gikk direkte til arbeidslokalet for å se om det var råstoff. Sesongen startet om lag 10. mai. Da kunne vi unger tjene penger til nye 17. mai-klær. Vi fikk akkord brikker for hver ramme. Når det var akkord gjør du det du kan for å tjene mer. Dersom arbeiderne hadde jobbet fra de var små, hadde de en voldsom fart på seg. Når de begynner å jobbe unge, får de noe med seg. Det var stor forskjell på lønnen til menn og til kvinner. Mennene tjente mer, det har de alltid gjort.

(Intervju med Norsk hermetikkmuseum, 1980)

Solveig

Eg begynte på fabrikken i 8-9 år alderen. Mor nekta meg , men eg grein til eg fekk gå, for venninnene mine arbeidde der. Dette var i 1924-25, og eg begynte som dei fleste andre ungane å tre. Arbeidsdagen tok til klokka åtte, men det ar knapt om teinar, og difor måtte me vera tidleg ute for å sikra oss teinar. Nokre dagar varte arbeidsdagen til ti om kvelden, andre dagar var med ferdige mindt på dagen, alt etter kor mykje sild det var. Trearane måtte sjølve skuva dei ferdige rammene bort til røykjeomnen. Dei som var sterek nok, skauv tre og tre rammer i slenger. Om lag 25 personar arbeidde med treing.

(Frå Vaage Sild i boks)

Elida

Far døydde tidleg, og mor blei åleine med fire born. Det var stridt mange gonger heime, og me ungane måtte hjelpa til. Eg begynte på fabrikk i 10-årsalderen, tredde sild. Det var ikkje så mange øra med tjenete. Me tredde vel ei ramme eller to for dagen. Betalinga var seks øre ramma. Men det var mon idet for mor som ikkje hadde noko særleg. På fabrikk var det ungar frå kvart hus. Eg hugsar ei enke som hadde tre ungar til å hjelpe seg å tre.

(Frå Vaage, *Sild i boks*)

Arbeidsreglement for John Braadland Hermetikfabrik Ltd

1. Arbeiderne antages og oppsiges af firmaets disponent, bestyrer eller bestyrerinde. Hvis ingen anden frist ved skriftlig kontrakt er fastsat, er opsigelsestiden for fastmandlige arbejdere 14 dager; kvindelige arbejdere tilkommer ingen opsigelsesfrist, før de har arbeidet i fabriken i en sammenhængende tidsperiode af $\frac{1}{2}$ aar, og skal der da være en gjensidige opsigelsesfrist af 8 dage.
2. Arbeidstiden er under vanlige forhold i ugens 5 første dage fra kl.7-9 og $9\frac{1}{2}$ - $12\frac{1}{2}$ formiddag og fra kl.2- $6\frac{1}{2}$ eftermiddag. Lørdag fra kl. $6\frac{1}{2}$ -9 og fra $9\frac{1}{2}$ -2 eftermiddag. Saafermt det maa arbeides efter kl.2 klørdag, tages middagshvil fra $12\frac{1}{2}$ -2. Andre dager foran helligdage sluttet kl.6 eftermiddag. Ved arbeidets begyndelse morgen og eftermiddag indringes 5 minutter før angivende klokkeslet.
3. Signal saavel for arbeidets begyndelse som dets slutning sker ved dampfløite eller ved klokkingning, og er enhver arbeider pligtig til at være paa pladsen, naar signal til arbeidets begyndelse har lydt
4. Enhver arbeider over 18 aar er dog pligtig til, om saa forlanges og omstændighederne kræver det, at arbeide til kl.11 aften i de dage i ugen, da dette efter loven er tillad, samt til de tide, for hvilke der af departementet meddeles dispensation, at udføre de i samme omhandlede arbeider.

*Arbeidsreglement for John
Braadland
Hermetikfabrik Ltd
fortsetter*

5. Lønnen, der udbetales kontant i gangbar mynt paa fabrikkens kontor hver lørdag, beregnes pr.arbeidstime efter ovennævnte arbeidstid. For overtidsarbeide i ugens 5 første dage beregnes til kl.10 aften 30% og efter denne tid 50% tillæg til den ordinære timebetaling. For overarbeide paa lørdag beregnes fra kl. 2-4 30%, fra 4-6 50% og efter kl.6 aften til følgende virkedags morgen 100% tillæg for fabrikkarbeiderne og 50% for sjøhus- og lagerarbeidere, naar det er beskæftiget med expedition av varer .

6. Samtlige arbeidere har at møde punktlig til den fastsatte arbeidstid, og maa i arbeidstiden ikke forlade sit arbeide uden en overordnetes tilladelse.

7. Den, som uden at have erholdt tilladelse til at blive borte, er forhindret fra at fremmøde til arbeide, har snarest mulig at underrette fabrikkens kontor om sit forfald.

8. For arbeidere, ogsaa accordarbeidere, som ikke har fremmødt i rette tid eller senest 5 – fem – minutter efter arbeidets begyndelse, fratrækkes ½ time og efter 20 minutter og indtil ½ time fratrækkes 1 time. For senere fremmøde i samme forhold. Den del av fradraget, som overskride lønnen for den arbeidstid, av hvilken fabriken gaar tabt, beregnet i forhold til daglønnen, betragtes som mulkt, der ligesom andre mulkter efter nærværende reglement bliver at indbetale til Stavanger kredsskikkasse.

9. Ingen maa vise seg beruset innen fabrikkens omraade, ligesom berusende drikke ikke maa medbringes eller nydes i arbeidslukalerne.

10. Tobaksrøgning i fabrikklokalerne maa ikke finde sted.

11. At spytte paa gulvene er paa det strengeste forbudt

*Arbeidsreglement for John Braadland
Hermetikfabrik Ltd
fortsetter*

12. Enhver maa, saavel ved tiltrædelsen av arbeidet som naar lokalet forlades, samtunder arbeidet, optræde paa en rolig og sømmelig maade. Ingensomhelst unødig passiar verken med arbeiderne indbyrdes eller med uvedkommende maa finde sted, ligesaa lidt som uvedkommende maa tillades adgang til arbeidslokalerne.

13. Arbeiderne forpligter seg til at udføre den slags arbeide, som fabrikant, bestyrer, eller bestyrerinde paalægger dem.

14. Arbeiderne har, hva lys og varme angaar, at overholde brandreglementet.

15. Hvis nogen ulovlig forlader sit arbeid, kan vedkommende blive tiltalt og starffet efter fabriktilsynsloven § 51.

16. De ved fabriken beskjaeftigede arbeidere har at iagttage den største renslighed, og har i saa maade at rette sig efter de af fabriken foreskrevne regler.

17. Skaade paa maskiner, værktøi, bygninger, inventar, materialer, eller produkter, der er forvoldt forsætlig eller ved grov uagtsomhed, pligter den skyldige at erstatte.

18. Enhver arbeider kan afskediges straks og uden opsigelse naar han (hun) gjør seg skyldig i en alvorlig krænkelse af reglementet eller for øvrig i en alvorlig forgaaelse, saasom:

*Arbeidsreglement for John Braadland
Hermetikfabrik Ltd
fortsetter*

1) Negtelse eller forsætlig undladelse af at efterkomme foresattes ordre

med hensyn til arbeidet og ordenen paa arbejdsstedet og overhovedet

opsædsighed mod overordnede i noget, der angaar hans (hendes) tjeneste.

2) Gjentagne eller vanemæssig undladelser af at fremmøde til arbeidet i rette tid

tiltrods for modtagen advarsel.

3) Fremmøde til arbeidet i beruset tilstand eller hentning eller fortæring af

berusende drikke paa fabriken.

4) Gjentagne fredsforstyrrelser paa arbejdsstedet.

5) Særlig graverende eller gentagne forseelser, som kan medføre fare for folks

liv og lemmer eller helbred eller beskadigelse af gods.

19. For forgaaelse mod nærværende reglements bestemmelser kan vedkommende

ilægges en mulkt, der ikke maa overstige en halv dags løn.

20. Saafremt tvistigheder skulde opstaa eller der i fremtiden skulde vise sig nødvendig

at gjøre forandringer med ette reglement, skal saavel arbejdsgivere som arbejdere

underkaste sig de i loven gjældende bestemmelser.

STAVANGER, 23. oktober 1913

John Braadland Ltd.

Skolegranskingen i Stavanger 1872

Anna Gurine, 8 år, passet barn hos baker Svele 5 timer pr. dag i ett halv år og tjente 1 spesidaler.

Hanna Marie, 8 år, passet barn hos matros Sørensen hele dagen i to uker og fikk 3 skilling pr. dag.

Marie, 8 år, passet barn 7 timer daglig og tjente 1-2 skilling.

Anna, 11 år, leverte melk 7 dager i uken for kjøpman Magnussen. Hun arbeidet tre timer hver dag og lønnen hennes var mat og klær.

Laura Marie, 12 år, passet barn i fire timer hver dag i 40 uker og fikk klær som lønn.

Severine Fredrikke, 12 år, var såpeselger hos Aske. Hun arbeidet ti timer én dag i uken i åtte uker og tjente 20 skilling pr.dag.

Martin, 9 år, passet dyr hos konsul Rosenkilde i tre måneder, to timer pr. dag, og fikk 2 spesidaler i lønn.

Martinus, 9 år, gikk med drikke for repslager Isak Halvorsen en halv time hver dag i ett år. Han fikk 2 skilling pr. uke.

Søren Johan, 10 år, var faste gatefeier hos prosten Sinding én gang i uken. Arbeidet tok 3 timer og lønnen var 3 skilling pr. dag.

Skolegranskingen i Stavanger 1872

Thorvald, 10 år, gikk ærend 6 dager i uken. Han arbeidet 6 timer pr. dag og fikk 4 skilling for dagen.

Mandius, 11 år, tok opp poteter i fem dager og fikk 15 skilling pr. dag.

Hans Peder, 11 år, var regningsbud 8 timer hver dag hos Nils Pedersen.

Hans Jacob, 12 år, Spant drev (hamp) hos kjøpmann Berner seks timer, seks dager i uken i seks uker. Han tjente 12 skilling dagen.

Ole, 13 år, pusset gasslykter hos Stavanger Gaskompani som startet i 1866. Ole arbeidet i 32 dager, syv dager i

uken. Han tjente 24 skilling dagen for 4-5 timers arbeid.

Laurits, 12 år, som var på sommerfiske, fikk mat i lønn.

Svend, 14 år, jobbet med seiloftsarbeid hos seilmaker Mathiesen seks timer til dagen i 28 uker, seks dager pr. uke. Han tjente 4 skilling pr. dag.

Korguttene (syngeguttene) fikk 2 spesidaler pr. år pluss klær og sko for å synge i gudstjenester og i begravelser.

Hvordan foregikk produksjonen av hermetikk? Yrker med lønn i hermetikkindustrien, 1916. Beskrivelse av arbeidsoppgaver

Ordet hermetikk kommer fra den greske guden Hermes, som betyr den aller største. Grekerne mente at Hermes hadde magiske krefter og kunne gjøre skatter og beholdere utilgjengelige.

I lønningsboken til Chr. Bjelland & Co, 1916, fabrikk no. 6, finner vi disse yrkene knyttet til hermetikkfabrikkene: Formann, 2den formand maskinist, motorfører, kontrollør, falser, røyker, presser, lagerarbeider, kjører, pakker, presseformand, vasker, sjøhusmand, klipper, damper og haandtlanger.

For kvinnene; Læggerske, træderske, vasker, pakkerske, bestyrerinde, 2den bestyrerinde og lagerbestyrerinde. Noen av disse yrkene og arbeidsoppgavene som hørte til får du lære mer om her.

Forlaking/laking Klipping/klipper Pressing/presser Røyking/røyking

Forlaking/Laker

Før fisken saltet befris den for sølvglinsende skjell. Disse skjellene ble brukt i fremstillingen av kunstige perler. Først ble fiske rensset og tilsatt salt. Den lå i saltlake i 7-8 minutter. For å måle rett mengede salt ble det sluppet en potet med to spikre i vannet. Det var riktig mengde salt da poteten fløt i overflaten av vannet. Det var de mannlike arbeiderne som arbeidet med laking.

Klipping / klipper

Det var kvinner som jobbet som klipperske. De klippet hodet av fisken for hånd etter at den hadde vært i ovnen. 10 timer hver dag, fisk til 30.000 esker pr. dag. Dette ble gjort frem til 1910. I 1910 kom klippemaskinen (giljotinen). Da ble klippingen mannsarbeid. Jobben ble både bedre betalt og letter. Det er registrert flere skader ved klippemaskinene, det var lett å komme bort i det skarpe knivbladet med fingrene.

Pressing/presser

G. Wold hadde i 1916 en årslønn på 1050 kroner på Chr. Bjelland & Co fabrikk nr. 6. som presser. Timelønnen var 30 øre timen.

Røyking/Røyker

Norsk brisling blir røykt for deretter å bli hermetisert. Det var viktig å røyke fisken riktig for å få en fin konsistens. Røykingen vart i en time. Det var kun menn som jobbet som røykere. De ble lønnet per time, og de jobbet også utenom brislingseongen med vedlikeholdsarbeid i fabrikkene. I lønnsprotokollene til Chr. Bjelland & Co sin fabrikk nr. 6, tjente en av røykerne 1759 kroner og 91 øre i 1916. Hans timelønn var på 0.50,-. Noen dager kunne være travlere enn andre. En førjulsuke i 1916, arbeidet for eksempel røykeren Andreassen i 96 timer og 45 minutter og fikk utbetalt 51 kroner og 21 øre.

Autoklaving/Damper/autoklavpasser
Falsing/falser
Vasking/vasker

Autoklaving /Damper/autoklavpasser

Boksene måtte koke i en time i trykkokeren. Bakteriene som fantes i boksene ble da fjernet og boksen kunne holde seg i mange år. Vi vet om tilfeller der hermetikkbokser har holdt seg i hundre år. Smaken er ikke like god, men blir ikke syk av å spise hermetikk som er godt hermetisert.

I lønnsprotokollen til Chr. Bjelland & Co sin fabrikk nr. 6 står vasker J. Juelsen oppført med en årslønn på 480 kroner og 52 øre i 1916. Damperen ved samme fabrikk, Eivind Lund, tjente 40 øre dagen 1916, og hadde en årslønn på 1196 kroner og 54 øre.

Falsing/Falser

Lokket måtte festes til hermetikkboksene umiddelbart etter legging, slik at maten kunne holde seg. Lokket ble klemt på plass, og akkurat som på Norgesglass måtte en bruke gummistrikk for å holde det hele tett. Dette var med på å skape enda en ny næring i byen, nemlig de fabrikkene som produserte gummistrikk. Det samme gjaldt hermetikkboksnøkler, trekasser og etiketter.

Vasking/Vasker

Hermetikkboksene ble vasket i vaskemaskinen. Etterpå ble boksene polert, og det ble samtidig sjekket om boksene var tette. Det ble polert om lag 30.000 bokser hver dag. De ble så pakket inn i det fine papiret pergamynpapir og deretter ble det satt på etiketter, også kalt iddiser

Treding/ trederske

Treding/Trederske

Norske sardiner er mindre enn andre sardiner. De ble også røkt. Men før fisken kunne røykes måtte de først tres på teiner. I begynnelsen treddes man fiskene inn på teiner for hånd. Dette var typisk kvinnearbeid. En arbeider jobbet typisk 10 timer hver dag, 6 dager i uken. Kvinnene jobbet på akkord. Arbeiderne fant selv opp tredemaskinen, slik at dette arbeidet gikk fortere. Nå ble det mulig å tre 4000 fisk på en time, 8 rammer med 24 fisk på hver teine, altså en fisk i sekundet. Barn deltok også i dette arbeidet, selv om barnearbeid var ulovlig.

En trederske kunne i 1916 ifølge lønnsprotokollen til Chr. Bjelland & Co fabrikk nr. 6, tjene 755 kroner i året. Tredersken jobbet på akkord, det vil si dess raskere de jobbet, dess høyere ble lønnen. Etter en travel uke i mars 1916, kunne tredersken M. Johannesen heve en lønn på 33 kroner og 71 øre. Denne uken skilte seg ut for Johannesen, hennes ukelønn lå ellers mellom 10 og 20 kroner.

Træderskens oppgave var å tre fisk på stålteiner, gjennom øynene, mellom 22-26 fisker pr. teine. Rundt øynene finnes en brusk-ring som holder fisken på plass på teinene. Deretter ble teinene satt på rammer som plassert i en ovn for å røykes.

Rammer finnes i ulike størrelser, både med hensyn til lengde og bredde, og med plass til enten 19, 26 eller 30 teiner pr. ramme. Lønnen varierte i tråd med antall teiner på rammen. I det 20. århundrets første tiår var lønnen ca. 1,20 kroner pr. dag. Dette tilsvarer omtrent 10 kroner pr. uke, altså nok til å kjøpe et par skikkelige sko, ifølge datidens avisreklamer. En kvinne kunne klare en ramme (inntil 26x30=780 fisk) per 40-45 minutter, altså ca. 10-15 rammer i løpet av en 10 timers arbeidsdag, eller 1000 fisk per time. I denne pionertiden var dette trinnet en av flere flaskehalsen i produksjonsprosessen. To oppfinnelser bidro til å øke hastigheten i produksjonen. Rundt 1905 kom tredebordet og der var rekorden 4000 fisk (ca. 5 rammer) per time. I 1952 kom oppfinnelsen som utgjorde det store gjennombruddet, den helautomatiske tredemaskinen. Legg merke til at tredemaskinen er styrt av damer - et unntak fra regelen - for av og til måtte de ta på fisken. I følge produsenten kan maskinene tre opp til 50 teiner per minutt, noe som tilsvarer 100 rammer per time, eller 25 rammer pr. dame pr. time, eller 15.000 fisk pr. dame pr. time.

Legging/Leggerske

Legging/Leggerske

Fisken ble lagt i boksene hale mot hale, men buken opp. Fisken måtte behandler forsiktig. Dette var kvinnearbeid, det var godt betalt og enkelte kvinner kunne legge svært raskt, kanskje opp til 10.15 esker i minuttet. Det vil si om lag fire sekunder på pr. boks.

En leggerske jobbet på akkord. Leggersken Klara Olsen, som i 1916 jobbet 22 uker fra april - september i Chr. Bjelland & Co sin fabrikk nr. 6, kunne heve en lønn på 332 kroner og 26 øre. Å være leggerske ble regnet som blant de beste oppgavene en kvinne kunne få ved en hermetikkfabrikk bortsett fra innpakning. På tross av lange arbeidsdager og fiskelukt på hendene, fikk de lov til å sitte når de jobbet. I tillegg tjente de forholdsvis godt. Johanna Bjelland beskriver sin lange karriere i hermetikkindustrien slik:

«Eg begynte i kjellaren å tre, og så blei eg avpassar, og på slutten la eg. Det var trivelig arbeid når silda var fin. Men mange ganger måtte me skilja i fire sortar, og då gjekk det tregt.»

I senere år husket Anne Karin Fonnesland sin tid som leggerske slik: Hun begynte som 17 åring på (Christian) Bjellands hermetikkfabrikk nr. 11 på Sunde i Sunnhordaland.

«Me var nok litt klønete dei fyrste dagane, men kom snart inn i det. Når me hadde lagt 50 esker fekk me ei brikke. Brikkene hadde ulik farge etter kva sild me la. Det kjekkaste me visste var å få fersk brisling. Den var mjuk og lette å leggja og lukta godt. Mussa (småsild) var stiv og hard, liten mussa var pyton. Me elska ett lags brisling. Då kunne eg klare 50 brikker om dagen. Gjett om eg var stolt.»

Ragna Særsten beskrev sin erfaring på denne måten:

«Eg avanserte til leggjar, og det var veldig hardt. Du hadde ikkje høve til å slappa av noko tid. Det var eit veldig stressande arbeid. Eg vil seie at det må vera den verste jobben du kan tenka deg. Ein god leggar la fleire tusen esker for dagen.»

Administrasjon/ Bestyrerinne

Administrasjon/Bestyrerinne

Bestyrerinnens oppgave var å holde orden på alt, sørge for at det var nok teiner, fisk, esker og olivenolje. Hun hadde ansvar for at alle hadde nok arbeid. I tillegg jobbet hun som kontaktperson mellom «golvet» og sjefen. I lønnsprotokollen fra Chr.Bjelland & Co sin fabrikk nr. 6 står bestyrerinde Hansine Albretsen oppført med en årslønn på 1654 kroner. 2nden-bestyrerinden ved samme fabrikk, Anna Røisland, hevet en lønn på 1274 kroner samme år. Vi antar at disse to var bestyrerinner inne i fabrikk. På lageret var lagerbestyrerinde Regine Henriksen ansatt. Hun hadde en lønn på 1157 kroner samme år. I følge protokollen jobbet alle tre ved fabrikk nr. 6 i 52 uker, altså hele året.

«Bestyrerinna var mellom barken og veden, ho skulle være venner med alle. Samstundes hadde ho alt det køyret som sjefen skulle hatt. Ho var lett tilgjengeleg, medan han satt på kontoret. Men stort sett gjekk det bra. På Sæbøvik hadde vi ei veldig skarp bestyrerinne fra Stavanger. Når ho kontrollerte eskene grein ho nesten, ho var så sint. «Se på desse bånnane» sa ho. Eskene skulle jo vera fine frå botn til topp den gongen.»

Fra Ivar Vaage, i Sild i boks, om Ragna Særsten som forteller om jobben ved fabrikk i Sæbøvik i Sunnhordaland

Daglønnet

Klipping/klipperske

Daglønnet

En daglønnet kvinne jobbet som oftest bare noen uker i året. Astrid Skogen jobbet vinteren 1916 i overkant av 700 timer gjennom 15 uker ved Chr. Bjelland & Co sin fabrikk, og tjente 201 kroner. Her er daglønnede kvinner i vaskeavdelingen på en annen fabrikk, i ferd med å tørke esker som nettopp har vært gjennom autoklaving og deretter vasking. Mennene i bakgrunnen har yrkesbetegnelsen dampere og vaskere.

Klipping/Klipperske

Denne jobben var en oppgave for unge mennesker. Klippersken hadde som oppgave å klippe av hodene med vanlig hus-saks. Det er lettere å fylle boksene med rette kanter enn med krumme hoder. Hodene ble da som nå brukt som dyrefor eller gjødsel. Det finnes ikke opplysninger om hvor raskt en «klipperske» kunne jobbe, men vi vet at lønnsnivået per ramme i det første tiåret av det 20. århundre var halvparten av det som træderskene tjente, og av den grunn kan man fastslå at hodene ble fjernet omtrent dobbelt så raskt som fisken ble tredd, og derved tjente klipperskene omtrent det samme som for lignende ufaglært arbeid. Som med flere av oppgavene ved hermetikkfabrikkene som ble utført manuelt, var denne også en hvor det ble gjort mange forsøk på å mekanisere arbeidsoppgaven. Det ble gjort mange forsøk, men det var ikke før oppfinnelsen av «Larsens patentklippemaskin» i 1910 – forløperen for dagens klippemaskiner -at problemet ble løst.

Lodding/lodder Kvinnelige loddere Avpassere

Lodding/lodder- Kvinnelige loddere

Lokk til hermetikkboksene ble håndloddet frem til 1900. En god lodder kunne klare å lodde 600 esker på en dag. Da falsemaskinen kom, kunne en maskin klare 6-8000 lokk på en dag. Kvinnelige loddere er lite omtalt i kildematerialet om hermetikkindustrien. Det er bare ved å lese mellom linjene at vi vet at de eksisterte, og det under meget spesielle omstendigheter; streiken som rammet Stavangers hermetikkindustri i 1901 - den såkalte «lockouten». Den gangen var arbeidsuken 56 timer, men som følge av harde økonomiske tider i 1900 ville hermetikkfabrikkeiere øke arbeidstiden til 59 ½ timer, i tråd med praksisen til andre industrier. Styret i Stavanger Preservering Co, hadde nylig redusert arbeidstimene fra 59 til 58 timer, og arbeiderne der - spesielt blikkslagerne - var ikke villig til å gå glipp av sitt gagn. Derfor sa 50 av dem opp sitt arbeid med 14 dagers varsel. Hermetikkfabrikantenes forening svarte med å si opp arbeidere ved de andre 9 medlemsfabrikkene. Dette skjedde den 14. januar. Løsningen for fabrikkene var å ansette kvinner til å ta de oppgavene som vanligvis ble regnet som mannsarbeid, og derav kan vi anta at det fantes kvinnelige loddere. Den 2. februar skrev den venstreorienterte avisen Ny Tid om ansettelse av kvinner til å kjøre maskiner. To uker seinere ble det skrevet at det eneste som ville føre til en sikker ruin i fabrikkene, var at fabrikkene tok i bruk kvinnelig arbeidskraft til å utføre disse oppgavene. Det finnes ikke foto av kvinnelige loddere siden de, som andre, ble regnet som streikebrytere.

Avpasning/ Avpassere

Avpasseren hadde som oppgave å kontrollere både boksens vekt og utseende, ved å legge til eller fjerne noen små fiskebiter, eller ta bort fisk som ikke så pen ut.

Betzy Kjelsberg (1866-1950) var en av de store kvinnesakspionerene i Norge, Drammens første kvinnelige syklist og Norges første statlige fabrikkinspektør.

Da Arbeidstilsynet skulle ansette landets første kvinnelige inspektør, som skulle ha ansvar for kvinners og barns arbeidsforhold i hele landet, var Betzy Kjelsberg et naturlig valg. Denne stillingen hadde hun helt til 1935, og hun gjorde en banebrytende innsats på dette området. I mange år fungerte hun også som den norske regjeringens representant ved internasjonale arbeidskonferanser i Genève.

Betzy Kjelsberg hadde et engasjement for kvinner i fabrikkene. Dette arbeidet opptok henne spesielt. Det var mange kvinner i Drammensindustrien, blant annet i cellulosen, spinnerier og skofabrikkene. Arbeidsforholdene var ofte dårlige, og Betzy Kjelsberg ble snart kjent for sitt arbeid for å bedre dem. Takket være hennes innsats kom det i 1908 kvinner inn i Drammens fabrikktilsyn.

Foto: stemmerett.no

Betzy
Kjelsberg ble
gjennom et
langt liv hele
Norges Betzy.

- Hun var en av de første kvinnen i bystyret i Drammen, og en sentral kvinne i den norske kvinnebevegelsen, som fabrikkinspektør gjennom 25 år, og som aktiv i representant for Norge gjennom 25 år både på internasjonale arbeidskonferanser (ILO) og i Det internasjonale kvinnerådet (ICW). Som den første kvinnelige fabrikkinspektøren satte hun seg i resepekt hos arbeidsgiverne og vant tillit hos arbeiderne. Hun gjorde en stor innsats for å forbedre arbeidsforholdene og arbeidsmiljølovgivingen i industrien, for åttetimersdag og lønnet fødselspermisjon, og mot barnearbeid og overtid.

Litteraturips

Knus ikke en elendig porten

Etter konfirmasjonen fikk Jakob seg jobb på «Preservingen» der han tromlet teiner for syv kroner i uken. Det var mye råstoff, og han arbeidet fra tidlig om morgenen til seint på kveld. Ukelønnen hans kunne være opp mot 13 kroner. De jaget syvåringene og åtteåringene opp på loftet når Fabrikktilsynet kom, og når tilsynet gikk igjen, kom ungene trippende ned fra smutthullene der oppe, og så var alt i orden for denne gang. I Preservingen var det mørkt og grått og tenders gnidse. Og pest lukta det både av fabrikk og folk.

Fra stavangerromanen Knus ikke en elendig i porten.

Karsten Rødder 1937. Paul T. Dreyers forlag

Han gikk til mor på fabrikken. Lagerjentene gav ham brus og vinabrød, og av og til, når de så sitt snitt til det, fikk han fiskeboller og. Og så måtte han synge og gjøre kunster for dem. Og så lo de. Bare ikke Malla, hun lo ikke, han var redd henne, hun satt bare der og glodde på ham. For de kunstene og det — det var visst ikke noe, det var visst bare å dumme sig. En dag sa hun at nei, så inn i holeste, men den er ful den! Det var om ham hun sa det. Og pakkerskene lo og syntes det var leven. Men Jakob, pillet sig ut og hjem, og kom ikke på lageret til mor mer.

Han gikk og somlet og drev i gatene og bestilte ingenting, og somme tider satt han på trappen hjemme i Munkegangen og lurte på om han ikke skulde stikke av og gå på byen. For det var bestandig det samme inne i Visslebyen, samme gatene og samme alt, og ingenting å bestille. Han var luta lei av Timeverftet og Hansaverftet og badedammen og brannvakten og pakkhusene og avfallsdyngene. Han våget sig bare til reperbanen, så langt og ikke lenger, for han hadde ikke lov å gå ut Verksgaten og ut i selve byen.

Han undret sig på om det ikke var anderledes andre steder. Han visste om Lervik og Emaus og Godalen, og han hadde vært på kaien og rundt Bredevannet og i byparken, og for ikke lenge siden var han med mor ut Ladegårdsveien, helt forbi der onkel Anker bodde. De gikk og gikk i det uendelige, forbi Petrikirken og jern-

banestasjonen og museet og kirkegården hvor han aldri hadde vært før. Og til slutt hadde han spurt mor om hun kunde finne veien hjem igjen, for han kunde iallfall ikke.

— Ja, sa mor.

Om hun var aldeles sikker? For det var jo så mange gater.

— Totlussen, sa mor.

Og så gikk de benveien utover en endelos gate, og det var Ladegårdsveien.

Om de skulde til onkel Anker?

— Nei, sa mor. Han måtte ikke tattle, sa hun, og så fortalte hun om Ladegårdsveien, at den var uten ende, den gikk tvers gjennom hele Norges land til Kristiansand og hovedstaden.

Om den ikke gikk til andre land også? Til Sverige kan hende?

Nei, mor visste ikke.

Men den måtte! Han gav sig ikke, den måtte!

Jo, kanskje gikk den til Sverige og, sa mor.

Og så kom de til onkel Ankers hus. De skimtet bare såvidt den mørkerøde villabygningen mellom trærne i den store haven som skrådde nedover mot Hillevågsvannet. Det var første gangen han så huset og han hadde aldri i verden sett noe så fint før. Men han måtte ikke stanse og ikke stirre, men gå pent og holde mor i hånden. Og så gikk mor pent hun og. Og de stanset ikke og kikket ikke. Og de gikk og gikk. Og så endelig snudde de og gikk tilbake, og mor holdt ham i hånden hele veien.

Han kunde ikke glemme at Ladegårdsveien ingen ende hadde. At den gikk tvers gjennom hele Norges land og like til Sverige. Han så sig selv på veien ut i det fremmede.

Visslebyen var som en liten by for sig selv. Den lå inneklemt bak reperbanen. På en halvøy som stakk ut i

Litteraturtips

«Sardinkongen»

40

Sant nok, det var et arbeid som var foraktet og sett ned på av alle gutter som elsket sjøen. — Likevel var det bedre enn ingenting. Og så kunne han stige i gradene og bli ekspeditør bak en disk med tida. — Det var *det* folk kalte en framtidsstilling.

Han spurte over alt der det var en liten sjanse til å bli krabbugutt.

Ingen hadde bruk for ham. — Han gikk fra krambu til krambu. — Like stengt over alt.

Det nyttet vel ikke å fortelle at han hadde en del øvelse — i sin egen flakkende forretning?

Han fikk slå seg til tåls. Han kunne ikke engang bli krabbugutt. Det gikk stadig nedover.

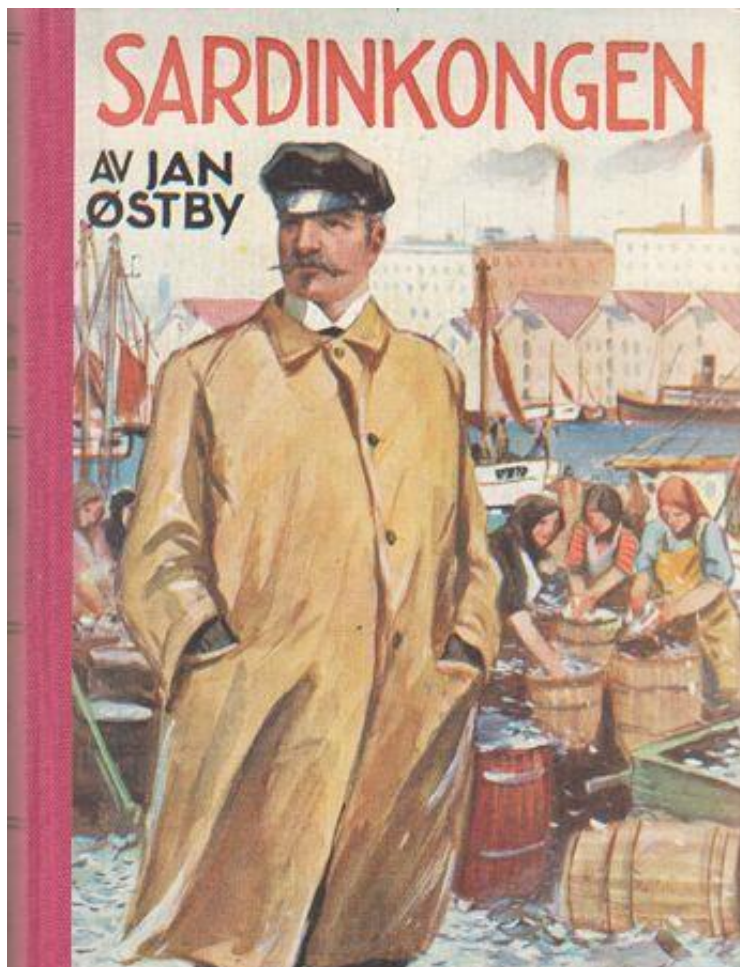
Så en dag lysnet det plutselig. Det var kameraten hans fra Egenes, Anton, som var skyld i det. Anton hadde post hos en svensk skredder, og nå hadde han fått huket seg på en bedre jobb. Han var råkt oppi en større slumpelykke enn Christian noen gang torde drømme om for sin egen del, nå etter all motgangen. Han var glidd inn i Statens tjeneste og var vel forsørget. Som telegrafbud skulle han heve en uhørt svimlende gasje: 30 kroner måneden.

Den som bare kunne være halvparten så svinelendig!

Jo, sa Anton, han skulle kanskje få koblet Christian inn på den ledige stillingen hos skredderen.

Det kom så brått på Christian. Men nå gjaldt det å gripe kvikt til. Denne sjansen måtte ikke fly ut av hendene på ham uprøvd.

Ikke lenge etter var han nede i skredderforretning-

41

gen. Anton hadde ganske riktig lagt inn et godt ord for ham. Det hjalp å ha gode «forbindelser».

Hva hette den karen? spurte Ljungmann og tok som et slags skreddermål av ham.

Christian Bjelland.

«Det kan forresten være det samme,» sa skredderen. «Jeg kaller alle ærendsguttene mine Anton. Anton hette han som sist var her, og Anton heter du.»

Anton? — Ljungmann hadde trulig hatt mange Antoner i sin tjeneste. Christian var kanskje Anton den fjerde, kanskje Anton den niende.

Javel. Så var han altså omdøpt. Han fikk ta et fellesnavn og la seg utslette. Gjerne anton med liten a.

Det gikk i lås med jobben hos skredderen. *Det* veide tungt. Og så var han kommet på fast gasje. Hver eneste skapte måned skulle 5 dalere bli hans. 5 av de blanke, tunge dalerne som så sjelden ville rulle inn til en gutt i konfirmasjonsalderen.

Og det som var enda bedre. Han hadde fått sitt første fotfeste og kunne så smått begynne å sparke seg framover.

Så gav han seg i kast med det nye arbeidet. — Ikke med tråklenål og saks. Han skulle slippe å sitte med beina i kors på et stort bord og suge skredderstøv foreløpig.

Han ble utstyrt med en bunke reklamesedler. Med svart på hvitt skulle de overbevise folk om hvor dumme de var, hvis de ikke gikk akkurat til skredder Ljungmann og dresset seg opp. Og dessuten fikk han stukket i lommene en del simple sigarer. —

Man kan være glad boktrykker Dreyer ikke fikk det som han ville da han i 1890 - årene skal ha uttalt om innpakningen til hermetikkboksene, at:utstyr var noget fabrikerne ikke skulle bry seg en døit om: var bare indholdet godt, saa var avisepapir og alminnelige avistyper mer enn godt nok". (Johnsen, 1996, s. 111). Han skulle komme til å ta grundig feil.

For reklamen som etter hvert prydet de millioner av sardinbokser som ble eksportert fra Stavanger, ble svært viktige for salget av sardiner, på samme måte som innholdet i boksene var det. Hermetikkboksetikettene fikk i Stavanger den folkelige betegnelsen *iddisar*. Johan Gunnar Johnsen i artikkelen forklarer "Iddisar som kulturhistorisk minnebok og forskningsfelt", at uttrykket "iddisar" henger sammen med den stavangerske uttalen av etikett, "iddikett": I den hyppige bruken ved lek og bytting ble tre stavelser for langt, dermed fikk en forkortningen til iddis som er lett å uttale og dermed mer funksjonelt innenfor barnekulturen. "(Johnsen, 1987, s. 6)85. Bruken av iddisar i lek, viser hvordan en teksttype som er laget for bruk i reklame, inngår i en soiokulturell samhandling og kommunikasjon.

Ettersom hermetikkindustrien i Stavanger vokste, ble etterspørselen etter fargerike etiketter stor. Den lille reklamelappen fikk etter hvert flere funksjoner enn kun å illustrere hermetiserte sardiner. Iddisane ble etter hvert samleobjekter for byens barn, spesielt fordi motivene som preget iddisane var både varierte og fargerike, og åpnet opp for en eksotisk verden. Hvor mange etiketter som har vært produsert, kan man ikke med sikkerhet vite, men i følge Museum Stavangers Plan for samlingsforvaltning 2013-2014, er det i Norsk hermetikkmuseum samlinger registrert 36.000 emballasjeetiketter brukt på hermetikkprodukter (Museum Stavanger, 2013, s. 15). I årene 1873-1982 kjenner vi til 350 fabrikker totalt i Stavanger og omegn (Kolderup, 1974-1995, bind 6). Det økende antall hermetikkfabrikker fikk etter hvert et umettelig behov for egne etiketter trykket i fire farger, hver fabrikk skulle ha egne varianter, og kjøpmenn og grossister hadde ønsker om sine egne etiketter.

Vi vet at det i 1915 ble eksportert 350 millioner hermetikkbokser til nærmere femti land, hovedsaklig fra Stavanger (Norges offisielle Statistikk, 1915). Da kan vi forstå at opplaget og mangfoldet av etiketter må ha vært stort.

Den lille reklamelappen IDDIS

Kilder

Arbeidsmiljø Store Norske leksikon. Hentet fra http://snl.no/arbeidsmiljø/historisk_utvikling. Lesedato 2011-10-11)

Barnearbeid Store norske leksikon.

Fabrikktilsynsloven. Store Norske leksikon.

Holmedal, Asbjørn (1990) *Barnearbeid med lønn i Stavanger i perioden 1871-1911*. Hovedfag i historie ved Universitetet i Bergen. 1990

Norsk illustrert Tidende (1882) No 10 5.Marts. Kristiania. Fremsiden

Norsk rettstidene, 1874. *Statistiske Oplysninger om Børns og Kvinders Arbeide i Fabrikkerne. Statistiske Opgaver til belysning av Norges Industrielle Forholde i Aarene 1870-1874*. Christiania 1876

Schrumpf, Ellen (1997) *Barnearbeid. Plikt eller privilegium*. Høyskoleforlaget. S. 224

Stemmerett.no. Betzy Kjelsberg.

Stormark, Hege (2005) *Barn i hundre. En utstilling om barndomshistorie for voksne og barn. Hovedfagsoppgave*

Vaage, Ivar (1992) *Sild i boks. Om hermetikkindustrien i Sunnhordaland*. Kvinnheringen 1992

Østby, Jan (1941) Sardinkongen- eventyret om Christian Bjelland : fortalt for ungdommen (https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2016010408411)